

Meidoorn in de landschapsbouw**Hawthorn and its use in landscape plantings**

R. J. Benthem

Staatsbosbeheer, Utrecht

I Aanplant en natuurlijke verspreiding

De meidoorn, althans de eenstijlige *Crataegus monogyna*, heeft in ons land een uitgebreid natuurlijk verspreidingsgebied. In vroeger tijden werden grote delen van ons landschap door het voorkomen van deze struiksoort gekarakteriseerd. Met name in de grote rivierdalen en in het polderland van de Delta groeide de soort talrijk op wegbermen, perceelsgrenzen en vergeten hoekjes in het cultuurland. Op enkele plaatsen zijn daar nog resten van dit landschapstype aanwezig. Voorts komt de soort van nature nog vrij overvloedig voor in de begroeide binnenste duinvalleien van het kustgebied.

Sedert eeuwen echter wordt hij om verschillende redenen aangeplant, ook buiten zijn optimale verspreidingsmilieu. Men denke bijvoorbeeld aan het gebruik van meidoorn als geschoren heg, ter afscheiding van boerentuinen en -erven. Voor dat doel wordt *Crataegus* sinds jaar en dag in alle delen van het land en op zeer onderscheiden grondsoorten geplant. Ook bij het beplanten van kavelgrenzen voor veekeuring, in windsingels en houtwallen werd de soort indertijd - vóór de uitvinding van het prikkeldraad - vrij algemeen gebruikt.

Door die aanplant en door zijn spontane verspreiding heeft de meidoorn zich een voorname plaats in ons landschap verworven. Zijn vele aantrekkelijke eigenschappen hebben er toe geleid dat de struik thans bij de herinrichting van het platteland opnieuw een belangrijke functie vervult voor de opbouw van het landschap en voor de verrijking van het milieu.

De snelle ontwikkeling van de landschapsbouw sedert de tweede wereldoorlog heeft de houtsoortenkeuze bij de aanleg van "landschappelijke beplantingen" tot een actueel vraagstuk gemaakt. Bij het landschapsherstel op de door zoutwaterinundaties getroffen Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden kwam dat in grote omvang aan de orde. Sindsdien heeft een toenemende stroom van technische ingrepen in het buitengebied de vraag naar "de juiste boom op de juiste plaats" nog dringender gemaakt.

In een tijdsbestek van enkele tientallen jaren komen thans nieuwe beplantingen tot stand op een tot dusver ongekende schaal. Voor het aanzien van ons land is het daarbij niet slechts van betekenis waar wel

Summary

Hawthorn is considered a typical and indispensable element in the cultural and natural landscapes in the Netherlands. In the largescale new landscaping plantations of the last decades an extensive use has been made of the species for that reason. It is further specially useful in coastal areas because of its exposure resistance. It increases bird and animal life by its shelter and fruits. It is also most attractive from the scenic point of view. Because of fireblight, the use of hawthorn in future plantings is in discussion. Several alternative species are considered. Some of them can locally be a substitute, none can fully replace hawthorn.

of waar niet geplant zal worden, maar ook welk effect de te kiezen bomen en struiken zullen hebben op het toekomstige karakter van de betrokken streek.

Een juiste keuze van de houtsoorten is daarom in belangrijke mate medebepalend voor de schoonheid en de biologische diversiteit van ons leefmilieu, zowel op lange als op korte termijn.

Het ecologisch denken is van de aanvang af richtinggevend geweest voor de landschapsbouw. Vegetatiekundige en plantengeografische overwegingen spelen derhalve een voorname rol bij het opstellen van landschapsplannen voor het landelijk gebied. In die plannen worden jaarlijks grote hoeveelheden plantmateriaal verwerkt welke tot de potentiële vegetatie van het onderhavige gebiedsdeel gerekend mogen worden.

Anders dan in de bosbouw is er in de landschapsbouw in feite nooit sprake van een bewuste wil tot het gebruik van exoten.

Wel stellen praktische overwegingen somtijds beperkingen aan de verscheidenheid van soorten in de plantschema's en moet er vaak een stuk "natuurlijke ontwikkeling" worden ingebouwd.

II Specifieke eigenschappen van de meidoorn

De meidoorn neemt in bijna al deze ontwerpen voor landschappelijke beplantingen een grotere of kleinere

Schraal grasland met meidoorn op rivierduin in de Biesbosch.

plaats in. Het feit alleen reeds dat hij in grote delen van ons grondgebied tot de natuurlijke plantengemeenschappen behoort rechtvaardigt het gebruik van deze houtsoort in de plantschema's. Daarenboven echter geven een aantal praktische overwegingen daartoe aanleiding.

Windkerend vermogen

In het sterk door de wind beheerste klimaat in het westen en noorden van Nederland is voor het welslagen van jonge beplantingen het scheppen van luwte een eerste vereiste. Dat is onder meer duidelijk gebleken bij het beplanten van de honderden boerenerven in Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Friesland en Groningen die in de afgelopen drie decennia van nieuwe beplantingen zijn voorzien. Nieuwbouw van boerderijen, oorlogsschade, iepziekte of normale slijtage van het boombestand gaven tot die aanplant aanleiding. En dat proces vindt nog gestadig voortgang.

In vrijwel al deze erfbeplantingen worden de naar de wind gekeerde zijden voorzien van één of meerdere

rijen meidoorns die de kracht van de wind helpen breken en de achterliggende meer gevoelige hoofd- en vulhoutsoorten betere groeikansen bieden. Het compacte takstelsel, de kleine sterke bladeren waaraan de wind weinig schade toebrengt, de natuurlijke bescherming door de vele dorens en de resistentie tegen het zoutgehalte van de zeewind maken de soort tot de meest ideale windkering in ons Atlantisch klimaat.

Niet alleen rond boerenerven maar ook op tal van wegen en dijken, langs bosranden en in andere beplantingen in de kustprovincies is en wordt *Crataegus* in verband met zijn windkerend vermogen op vele plaatsen aangeplant. Op Texel werd de soort massaal geplant in het kader van de landschapsreconstructie tijdens de ruilverkaveling in de vijftiger en zestiger jaren. Ook in de Zuiderzeepolders zijn meidoorns van groot nut voor het verschaffen van een beter klimaat. In tuinen, rond erven en in bosranden worden ze daartoe veelvuldig gebruikt.

Als windkering rond boomgaarden werd de meidoorn vooral in Zeeland veel gebruikt maar hij is daar nu vrijwel overal vervangen door *fastigiaat* groeiende

populieren, die echter aanzienlijk meer uit de bodem roven dan de meidoorn. Het optreden van de bastaardsatijnrups op *Crataegus* is wel de voornaamste reden voor deze vervanging. De vraag is echter of bij het vele spuiten van de boomgaard zelf ook het windscherm niet gelijktijdig had kunnen worden "meegenomen" om het bezwaar van rupsenplagen te voorkomen.

Broedplaats en voedselbron voor zangvogels

Geen enkele struikhoutsoort onder de inheemse houtgewassen draagt in zo hoge mate bij aan het in standhouden van onze zangvogelbevolking als de meidoorn. In het voorjaar vinden tal van soorten er een ideale broedgelegenheid vanwege de bescherming tegen allerlei belagers die moeilijk in dit doornig gewas kunnen dóórdringen. Ook voor de nestbouw als zodanig lijkt deze houtsoort welhaast voorbestemd vanwege zijn dichtmazige netwerk van takken. Zeer veel merels en zanglijsters maar ook talrijke kleinere zomervogels tonen een duidelijke voorkeur voor meidoorns bij het kiezen van hun broedbiotoop.

Grote resultaten zijn in dit opzicht bereikt met de aanplant van meidoorns in het na de oorlog gevormde natuurreservaat bij Rammekens op Walcheren. Daar zijn bij de door dijkbreuk ontstane kreken ettelijke duizenden exemplaren van deze struiken geplant ten einde een "natuurlijke" barrière rond het nieuwe natuurgebied te vormen. Reeds enkele jaren na de aanleg werden in deze doornstruiken vele tientallen kleine zangers als broedvogels geconstateerd die voorheen in dit open en soortenarme gebied van de Zuidwatering geheel ontbraken.

Tijdens de najaarstrek van de vogels vervullen de meidoorns opnieuw een nuttige rol. De bessen van

deze vaak zeer rijkdragende struiken zijn dan een geliefd voedsel voor de vele tienduizenden lijsters welke ons land in die tijd passeren.

Tot laat in de winter blijven die vruchten eetbaar en kan men er fouragerende koperwieken, kramsvogels, merels en zanglijsters bij aantreffen.

Esthetisch waardevol landschapselement

Onder onze wilde houtgewassen zijn er weinige die zozeer bijdragen tot de schoonheid van de Hollandse lente als bloeiende meidoorns. De uitbundige witte bloesem en de sterke geur hebben de soort bij velen bekend en geliefd gemaakt en ook uit dien hoofde is het voortbestaan ervan in deze tijd van groeiend milieubesef in hoge mate gewenst. In het landschap van Walcheren van vóór de oorlog was de meidoorn de karakterbepalende houtsoort en werd het beeld van het eiland in mei volkomen door de bloei van deze struiken beheerst. Bij het landschapsherstel tijdens de herverkaveling werd de soort wederom in grote aantallen geplant, thans in een meer gemengd sortiment met andere houtsoorten. De bloeiende meidoorn siert er dus opnieuw de voorjaarstooi van de wegbermen.

Typische meidoornlandschappen zijn nu nog te vinden in de veelbesproken Poel van Zuid-Beveland, op een kleinere schaal in de graslanden bij Wemeldinge en voort in het Brabants-Limburgse Maasdal en in sommige streken langs de IJssel. In de Poel treft daarbij de combinatie met hondsroos (*Rosa canina*). In de Maasheggen is het sortiment veelsoortiger door de menging met sleedoorn, veldesdoorn, veldiep, kornoelje, wegedoorn, e.a.

Maar ook daar domineert de meidoorn (*monogyna* en *oxyacantha*). Onder die Maasheggen groeit een

In het Maasheggenreservaat bij Oeffelt.

rijke kruidenvegetatie met verschillende interessante en in ons land weinig voorkomende soorten.

Plaatselijk worden die hagen overwoekerd door de dichte ranken van *Clematis Vitalba*.

Zowel in de Poel als in het Maasdal zullen enkele van de fraaiste delen van deze "meidoornlandschappen" in te stichten heggenreservaten worden behouden. Milieubeschermers in Zuid-Beveland ijveren voorts voor het vormen van een nationaal landschapspark in het gebied van de Poel waarbij het voortbestaan van de meidoornhagen centraal staat.

Maar ook elders in het land, geen enkele provincie uitgezonderd, dragen meidoorns bij aan de schoonheid van het landschap in voor- en najaar. Spectaculair komt dat tot uiting in sommige duingebieden en andere natuurterreinen. Niet minder waardevol is echter hun aanwezigheid langs wegen en dijken, op kavelgrenzen en boerenerven en langs de randen van veel bossen en bosjes verspreid over het landelijk gebied.

Doelmatig in het landschapsbeheer

Beheerders van openbare gronden benutten de meidoorn vaak bij voorkeur op terreingedeelten die, om welke redenen dan ook, beplanting behoeven maar waar publieke toegankelijkheid moet worden vermeden (taluds, opslagplaatsen voor materialen, waterbouwkundige kunstwerken e.d.).

Het gebruik in de vorm van geknipte hagen rond erven en tuinen werd reeds vermeld.

De soort laat zich gemakkelijk planten, groeit op verschillende grondsoorten, verdraagt een eindeloos knippen en is als beschermende afscheiding tegen honden of katten of andere ongewenste indringers onovertroffen. Vandaar dat de meidoornhaag vroeger rond boerenerven in heel het land werd aangeplant. De in dat opzicht eveneens zeer doelmatige en bijzonder fraaie hulsthaag was veel kostbaarder in aanleg en wordt nog maar sporadisch aangetroffen.

Waar die beschermende en afwerende eigenschappen minder noodzakelijk waren is de meidoornhaag in meer recente tijd, veelvuldig vervangen door hagen van Japanse liguster en andere soorten. Met name die liguster laat zich door het ontbreken van dorens gemakkelijk behandelen en is in de stedelijke sfeer dan ook beter op zijn plaats. Voor het behoud van het karakter van het boerenland echter vormen hagen van meidoorn, beuk of haagbeuk - al naar gelang van de grondsoort - ongetwijfeld een stijlvoller stofferding. Vooral op het boerderijerf.

In het verleden werden voorts delen van vestingwerken met meidoorns beplant teneinde mogelijke aanvallers te helpen weren. Bij restauratie van deze verdedigingswerken worden tegenwoordig om historische redenen ook deze meidoornbeplantingen weer in ere hersteld.

III Is vervanging van de meidoorn mogelijk en gewenst?

Door het recente optreden van het plevuur in enkele delen van de kustprovincies is de vraag aan de orde gesteld naar de mogelijkheid tot beperking van de aanplant van *Crataegus* en naar het zoeken van eventuele vervangers voor deze houtsoort. De meidoorn blijkt immers, evenals een aantal andere rosaceeën, gevoelig voor deze boomziekte die schade toebrengt aan preebomen en aan enkele andere boomkwekerijgewassen. Ook het voortbestaan van de meidoorn zelf zou in gevaar kunnen komen bij een explosieve verbreiding van het plevuur. Wat dit laatste betreft zij er echter op gewezen, dat in enige nabuurlanden (Engeland, Denemarken), waar een totale bestrijding van de ziekte is opgegeven, tot nu toe volstrekt niet van een massaal verdwijnen van de meidoorn uit het landschap kan worden gesproken.

De vraag of één bepaalde houtsoort uit onze inheemse vegetatie de taak van de meidoorn in de landschapsbouw kan overnemen moet in zijn algemeenheid ontkennend worden beantwoord. Er is in feite geen vervanger die de vele functies van de meidoorn onder de verschillende bodemkundige en klimatologische omstandigheden met een gelijk resultaat kan vervullen. De soort is ecologisch gezien zulk een wezenlijk bestanddeel van ons natuurlijk milieu dat hier waarlijk van onmisbaar en onvervangbaar kan worden gesproken.

Mocht in concrete situaties werkelijk tot vervanging worden besloten dan dient van geval tot geval te worden bezien of een andere struikhoutsoort de daar gewenste functie kan vervullen. Hierbij zal blijken, dat de vrijwel universele toepasbaarheid van *Crataegus*, gelet op de planttechnische aspecten, de windresistentie, de landschappelijke kwaliteit, het beheersfacet en de biologisch-ecologische waarden, bij geen van de potentiële vervangers in gelijke mate aanwezig is.

Niettemin zal het mogelijk zijn in bepaalde situaties *sleedoorn* (*Prunus spinosa*) te gebruiken in windkerende beplantingen. De soort is echter gevoeliger voor bodemverschillen en slaat bij het planten veel moeilijker aan. Het uitvalpercentage ligt daardoor belangrijker hoger, hetgeen bij omvangrijke beplantingen aandacht vereist. Voorts maakt de sleedoorn worteluitlopers, wat beheerstechnisch soms problemen geeft. Door de enorme dorens wordt de soort als geschoren haag praktisch niet gebruikt. Ofschoon de bloei eerder en anders verloopt - de sleedoorn bloeit aan het nog zwarte hout en de meidoorn na het in bladkomen - is ook de sleedoornbloesem van een grote landschappelijke waarde.

Veldesdoorn (*Acer campestre*) heeft een minder grote natuurlijke verspreiding en is ook in veel mindere mate aangeplant maar kan in erfbeplantingen, vooral meer in het binnenland, desgewenst plaatse-

lijk de meidoorn vervangen. Ook als geknipte haag kan hij worden gebruikt. Het vrij kleine blad - hoewel groter dan dat van de meidoorn - geeft de soort enige oppervlakkige gelijkenis met *Crataegus*. Door het ontbreken van dorens is de beschermende functie geringer en ook de betekenis als broedplaats voor vogels. De bloei is landschappelijk onbeduidend.

Veldiep (*Ulmus campestris*) is als windkering bruikbaar maar is vanwege de iepziekte zelf niet aanbevelenswaardig voor massaal gebruik en in dit opzicht niet als vervanger van de meidoorn te beschouwen. Nog afgezien van het ontbreken van andere kwaliteiten.

Hondsroos (*Rosa canina*) komt wat bodem, klimaat en verspreiding betreft vrij veel overeen met de meidoorn en is in beperkt aantal te gebruiken in windkerende beplantingen en in singels rond boerenerven. Bloei en geur zijn aantrekkelijk en de vele dorens geven beschutting aan broedende vogels. Beheerstechnisch geeft de soort door zijn wilde groei, vooral op rijke grond, echter grote problemen bij het onderhoud. Als incidentele verschijning in een gemengde beplanting is hij zeer milieuverrijkend, voor massale aanplant echter ongeschikt.

Vlier (*Sambucus nigra*) is vaak goed bestand tegen wind, groeit snel en kan soms met succes worden gebruikt om gaten in reeds opgroeiende windkerende beplantingen op te vullen. Als buitenste windkering kan hij echter de meidoorn niet vervangen. In tegenstelling tot het compacte takstelsel van *Crataegus* worden vlierstruiken reeds na enkele

jaren hol en open, groeien erg in de breedte en vergen daardoor zeer veel plaats ten koste van andere soorten. Bovendien verliezen zij daardoor hun aanvankelijk windkerend vermogen.

Vergelijkbare bezwaren kleven er aan een veelvuldig gebruik van *grijze wilg* (*Salix cineria*) en *geoorde wilg* (*Salix aurita*), zij het wat de laatste soort betreft in iets mindere mate. Ook met deze soorten zijn in bepaalde extreme omstandigheden geen ongunstige ervaringen opgedaan wat groei en windresistentie betreft. Na enkele jaren echter groeien ze te sterk uit, verdringen andere soorten, worden te open en zijn daardoor in beplantingen van een doorgaans beperkte breedte niet als gelijkwaardige vervangers van de meidoorn te gebruiken.

Uiteraard zijn nog meerdere soorten te noemen als bijv. hazelaar, ratelpopulier, vuilboom e.d. maar deze bezitten zo weinig eigenschappen welke met die van de meidoorn vergelijkbaar zijn dat een bespreking daarvan weinig zin heeft.

Concluderend kan worden gesteld, dat de meidoorn in de landschapsbouw een unieke plaats bekleedt, dat een consequente vervanging uitgesloten moet worden geacht en dat het beleid momenteel op een zorgvuldig en behoedzaam beheer van de soort dient te zijn gericht. Daarbij zal het ecologisch denken en handelen richtsnoer moeten zijn en zullen de eisen van landschap en milieu zeer zwaar moeten gelden. En intussen dient het onderzoek naar ziekte-resistente meidoornrassen met kracht te worden bevorderd.